

ББК 88я43
П78

ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. VI, вип.7.—К., 2004— 384 с.

У збірці висвітлюються актуальні проблеми загальної та педагогічної психології. Збірка адресована як фахівцям, так і тим, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

Редакційна колегія:

Дійсний член АПН України, докт. психол. н. С.Д. Максименко (*гол. ред.*), канд. психол. н. М.-Л.А. Чепа (*заст. гол. ред.*), канд. психол. н. Ю.Т.Рождественський (*відповідальний секретар*), член-кор. АПН України, докт. психол. н. Н.В. Чепелева, член-кор. АПН України, докт. психол. н. М.Й. Боришевський, дійсний член АПН України, докт. психол. н. В.О. Моляко, член-кор. АПН України, докт. психол. н. Г.О. Балл, докт. психол. н. Н.Ю. Максимова.

Т.О. Небесна — *літературний редактор*
В.С. Пастушенко — *технічний секретар*
Л.А. Філоненко, І.В. Степура — *коректура*
О.І. Баклажов — *макет*

Наукове видання

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України

ISBN 966-7913-01-5
ISBN 966-7569-65-9
ISBN 966-7569-78-0

© Інститут психології ім. Г.С. Костюка — підготовка, впорядкування, 2004.
© «ГНОЗІС» — видавництво 2004.

ЗМІСТ

І.В. Ананова Дослідження захисних адаптивних механізмів у людей з високим рівнем почуття провини	6
Н.О. Антонова Уявлення про професійну компетентність та привабливість майбутньої професії для студентів психологічного факультету	13
Г.О. Атанов, Н.І. Стовба Вплив форми подачі знань на процес розв'язання задачі	25
Т. Білуха Феномен регресії у контексті підготовки психолога-практика	33
І. Василенко Специфіка емоційних реакцій дітей лівшів	42
О.Ф. Волобуєва Психологічне обґрунтування прийомів реалізації дидактичних принципів у процесі навчання іноземної мови у ВВНЗ	47
О.В. Голуб Стрессова стійкість: сутність, теоретичні основи формування	60
І.В. Горбенко Мовленнєва обдарованість як чинник успішності оволодіння іноземною мовою	68
Ю.Л. Горбенко Психологічні механізми становлення ціннісних орієнтацій	75
Г.С. Грибенюк Перспективи розроблення психологічних проблем професійної діяльності особистості в екстремальних умовах	83
А.М. Грись Роль світоглядних діалогів у формуванні валеологічної грамотності школярів	91
А.С. Денисюк, Н.О. Кордунова, Н.К. Вічалковська Літературна творчість і самостійність молодших школярів	97
О.М. Дзябенко Особливості сімейної згуртованості та ієрархії в сім'ях з дітьми, що хворіють на бронхіальну астму	104
Н.О. Євдокимова Дослідження національної самосвідомості підлітків	109
Е.З. Івашкевич Застосування психотехнік з метою підвищення ефективності реабілітаційної роботи зі школярами з особистісними розладами	116
О.Б. Кізь Життєва концепція вихованців інтернатних закладів в умовах сьогодення	126
І.М. Клещєрова Дослідження особливостей материнського ставлення до дітей з органічним ураженням ЦНС	132
Л.М. Колпакова Вплив групової терапії на емоційно-психологічний статус у діаді «мати — дитина-інвалід»	138
І.О. Котик Психологічні аспекти конструювання гуманістично орієнтованої шкільної математичної освіти	145
В.М. Крайнюк Механізми формування стресостійкості особистості	155
Н.В. Кузьма Слух — ознака геніальності чи перешкода в розвитку музичного мислення?	162

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України
clauses/2/ppa.htm/

4. Семёнов И.Н. Возрастные особенности одаренных детей // Инновационная деятельность в образовании. 1994. № 1. — С. 56–64.

5. Чуйкова Н.Б. Социализация и развитие памяти в структуре изучения иностранного языка: взаимодействие процессов. /http://www.utmn.ru/frgf/No8/text_17.htm

6. Ward V. Different education for gifted. — Venture, 1980.

Ю.Л. Горбенко

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

В умовах перебудови ціннісних пріоритетів нашого суспільства, на нашу думку, доволі актуальною є проблема психологічних механізмів становлення ціннісних орієнтацій. Ця проблема завжди залишалась у фокусі досліджень науковців. В. Франкл із цього приводу зауважує, що «проблема закріплення загальнолюдських цінностей в індивідуальній свідомості належить до числа фундаментальних проблем людської екзистенції» [6, с. 46].

І тому, розглядаючи питання становлення системи ціннісних орієнтацій, насамперед необхідно зазначити, що це шлях перетворення суспільно значимого в індивідуально значиме.

М.Й. Боришевський зазначає, що «певна система цінностей втілюється, опредмечується у тих чи інших конкретних феноменах, пов'язаних із відповідними формами життєдіяльності, в якій і здійснюється оволодіння цінностями, їх поступове перетворення з явища «зовнішнього» на явище «для себе», тобто відбувається переведення цінностей суспільних у цінності суб'єктивно значимі для самого індивіда» [5, с. 22]. Показуючи роль цінностей та ціннісних орієнтацій у цих процесах, А.Т. Москаленко, В.Ф. Сержантовна голошують на тому, що «система цінностей, перш ніж виявити себе в ролі регулятора зовнішньої поведінки індивідів та їхніх взаємних суспільних зв'язків, породжує в їхній свідомості спеціальну особистісну систему ціннісних орієнтацій і тільки через останню виявляє свою соціально-регуляторну функцію» [11, с. 47–48].

Деталізуючи механізм такої еволюції, Д.О. Леонтьєв відзначає, що «селекція, присвоєння й асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковується його соціальною ідентичністю із цінностями референтних для нього малих контактних груп, які можуть бути як каталізатором, так і бар'єром у засвоєнні цінностей великих соціальних груп, зокрема й загальнолюдських цінностей» [9, с. 40].

Визнаючи провідну роль референтних груп у формуванні системи ціннісних орієнтацій особистості, Т.Резнік, Ю.Резнік вважають, що «зміни, які відбуваються в соціальному середовищі, накладають відбиток

на процес трансформації й перетворення життєвих стратегій особистості» [17, с. 100–105]. Розкриваючи процес стратегічного орієнтування, який, на нашу думку, є процесом переорієнтації на цінності, що прийняті у новому соціальному середовищі, вчені відзначають, що такий механізм передбачає виконання певних процедур, а саме:

«1. Перетворення — життя — процес, що поєднує в собі емоційно-чуттєве сприйняття нинішнього життя й пошук нових образів, тобто етап стратегічного вибору особистості, що характеризується радикальною зміною способу сприйняття життя і відповідних йому образних уявлень.

2. Переосмислення — етап вибору і побудови життєвої стратегії, у процесі якого особистість відмовляється (частково або повністю) від колишніх смисложиттєвих орієнтацій і формує нове знання та уявлення про сенс життя.

3. Переоцінка — етап стратегічного вибору, супроводжується зміною ціннісних орієнтацій, прийнятих на тривалу перспективу, і в результаті якого відбувається зміна ціннісної парадигми особистості, її вищих диспозицій.

4. Нормативна переорієнтація («перенормування життя») — етап, що характеризується переглядом життєвих норм, а також відповідних їм принципів і правил.

5. Цільова переорієнтація («перенацілювання життя») — етап вибору і побудови життєвих стратегій, пов'язаних із формуванням нових цільових орієнтацій» [17, с. 100–105].

Як бачимо, становлення ціннісних орієнтацій суттєво залежить від зовнішніх чинників, так само і суттєво опосередковане внутрішніми умовами. Залежно від стану розвитку внутрішніх умов Д.О. Леонтьєв виокремлює можливі варіанти становлення ієрархії цінностей.

«Гіперсоціалізацією» дослідник називає розвиток, за якого «дитина, розвиваючись, зазнає сильного утиску своїх потреб, межа між зовнішнім і внутрішнім виявляється занадто слабкою, вона падає під напором соціальних цінностей, що входять у структуру мотивації, не зустрічаючи опору, і стають особистісними цінностями, не зазнаючи помітних трансформацій» [10, с. 343–344].

«Гіпосоціалізація», на думку Д.О. Леонтьєва, відбувається, коли межа між зовнішнім і внутрішнім, «навіпаки, надто міцна й тиск викликає відповідний опір з боку індивіда. У цьому випадку індивід не пропускає у свою особистість зовнішні регулятори, в результаті цінності не займають у структурі мотивації відповідного їм місця» [10, с. 344].

Дослідник також наголошує, що «психологічною основою розвитку, що відхиляється, є... несформованість ціннісної регуляції як у кількісному відношенні (низька питома вага цінностей порівняно з потребами як джерел мотивації), так і в якісному (асимілюються в структуру особистості переважно цінності малих девіантних, зокрема кримінальних, груп; макросоціальні цінності залишаються для них суто

журник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України (зовнішніми). Причина високої сприйнятливості до кримінальних цінностей... криється в тому, що вони більш, ніж макросоціальні цінності, «дружні» стосовно індивідуальних потреб» [10, с. 344–345].

Таким чином, на думку Д.О.Леонтьєва, у процесі соціального розвитку може відбуватися кілька варіантів становлення ціннісної ієрархії залежно від співвідношення впливовості зовнішніх і внутрішніх умов. Він виділяє або ціннісне оформлення потреб, або трансформацію потреб у цінності, або витіснення цінностями потреб.

П.Р. Ігнатенко, розкриваючи механізми становлення ціннісних орієнтацій, вважає, що «схема психологічної структури ціннісної орієнтації може мати такий вигляд: потреби — настанови (настроєність, ставлення) — інтереси — мотиви — цілі — ідеали — свідомість (самосвідомість) — переконання — вибір — цінності» [8, с. 122–123]. Далі знову наголошується на тому, що «реалізація людиною ціннісної орієнтації залежить від внутрішніх (рівня розвиненості цих психологічних механізмів) і зовнішніх (суспільних відносин, економічної, соціально-політичної будови суспільства, його системи цінностей, матеріальних та духовних благ, перспектив подальшого розвитку тощо) умов» [8, с. 122–123].

Розкриваючи механізм взаємодії «внутрішнього» й «зовнішнього», Л.С. Виготський у своїй теорії показує, що індивід формує свій внутрішній світ шляхом засвоєння, інтеріоризації історично сформованих форм і видів соціальної діяльності і, у свою чергу, екстеріоризує свої психічні процеси. При цьому будь-яка інформація не переходить прямо у реальність психічну, вона співвідноситься із соціальним значенням та особистісним смислом. Таким чином, «соціальне» й «індивідуальне», що, на перший погляд, є протилежностями, виявляються пов'язаними один з одним генетично і функціонально» [7, с. 63].

Деякі автори вважають, що виникнення неузгодженості між різними аспектами структури системи ціннісної орієнтації особистості лежить в основі механізму її трансформації. Цю позицію, приміром, відстоюють Е.Л. Носенко й Н.В. Фролова. Причому, на їхню думку, неузгодженості між різними аспектами структури системи ціннісної орієнтації можуть як усвідомлюватися, так і не усвідомлюватися, тобто можуть залишатися на емоційному рівні [12, с. 108].

Учені виділяють кілька можливих варіантів «неузгодженості в таких аспектах структури ціннісних орієнтацій:

- неузгодженість між цінностями-цілями й цінностями-засобами для досягнення цих цілей;
- неузгодженість між цінностями-цілями й цінностями-засобами й оцінкою самою особистістю рівня їх реалізованості в особистому життєвому досвіді;
- неузгодженість між цінностями-цілями і картиною світу, відображеного у свідомості й підсвідомості особистості;
- неузгодженість між картиною світу, відображеного в підсвідомості особистості, й картиною світу, відображеного в її свідомості;

— неузгодженість між картиною світу, відображеного у підсвідомості особистості, й уявленнями про цінності суспільствазагалом» [12, с. 108].

Перші дві неузгодженості докладно описано у роботах Е.І. Головахи. Він зауважує, що «наявність конкуруючих компонентів у свідомості — одне із джерел неузгодженості вербальної й реальної поведінки людини. Суперечливість ціннісних орієнтації, їхня конкуренція в ситуації життєвого вибору — вихідний момент неузгодженості того, чого людина хоче домогтися в майбутньому, і того, що вона буде для цього робити. Відповідно, найважливішою передумовою успішної самореалізації людини в майбутньому є погоджена, несуперечлива система ціннісних орієнтацій, що лежить в основі формування змістовно й хронологічно узгоджених життєвих цілей і планів» [14, с. 261–262].

Але найскладнішими для опису є останні три неузгодженості. Виходячи з описаних вище протиріч, можна констатувати наявність свідомої й підсвідомої картин світу і, відповідно, підсвідомої ієрархії цінностей як результату оцінювання своєї значимості у відношенні до зовнішніх об'єктів.

Підтверджуючи ідею про те, що в основі механізму трансформації системи ціннісної орієнтації особистості лежить конфліктність смислової сфери, Д.О. Леонтьєв також розкриває варіанти відношень між смислом життя і свідомістю. Він зазначає, що «усвідомити й сформулювати смисл свого життя — значить оцінити своє життя цілком. Можливі чотири варіанти відношень між сенсом життя й свідомістю.

1. Неусвідомлена задоволеність. Це життя, що протікає гладко й без рефлексії, яке приносить почуття задоволення, не спонукаючи до роздумів про його смисл.

2. Неусвідомлена незадоволеність. Людина відчуває фрустрацію, порожнечу, незадоволеність, не усвідомлюючи причин цього.

3. Усвідомлена незадоволеність. Людина переживає відчуття відсутності смислу й активно, свідомо й цілеспрямовано цей смисл шукає.

4. Усвідомлена задоволеність. Людина в змозі усвідомити смисл свого життя. Це усвідомлене уявлення не розходиться з реальною спрямованістю життя й викликає позитивні емоції.

Окремо слід зазначити п'ятий випадок — витіснення сенсу життя, коли адекватне усвідомлення об'єктивної спрямованості життя несе в собі загрозу для самоповаги. Щоб зберегти самоповагу, суб'єкт внутрішньо несвідомо відрікається від справжнього смислу свого реального життя й заявляє, що його життя позбавлене смислу. Насправді за цим стоїть те, що його життя позбавлене гідного смислу, а не те, що воно не має смислу взагалі» [10, с. 249–250].

Слова Д.О. Леонтьєва «внутрішньо несвідомо відрікається від справжнього смислу» показують можливість підсвідомого переходу до іншої ціннісної орієнтації, що є основою смислу. При цьому всі запропоновані варіанти співвідношень між сенсом життя й свідомістю

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України показують можливість існування двох ієрархій цінностей. Варіант «неусвідомлена незадоволеність» доводить існування ієрархії цінностей, за якої діяльність викликає емоційне незадоволення. Емоційне переживання у такій ситуації сигналізує про необхідність зміни діяльності або переосмислення своєї ієрархії цінностей.

Поява антагоністично орієнтованих переживань, що виражають ставлення до певних цінностей, які не можуть знайти адекватного вираження в поведінці, за уявленням Ф.В. Бассіна, «провокує, звичайно, в порядку психологічного захисту суб'єкта вельми хворобливий для нього процес перебудови передіснуючої у нього «ієрархії цінностей», вносячи зміни в значимість, які мають для нього різноманітні елементи зовнішнього світу, що його оточує або його власного внутрішнього світу. Тому витісненню передують, як своєрідна його «передмова», активна робота свідомості із зниження значимості того, що вносить «безладдя» — в душевне життя. Наявність конфліктів, внутрішніх суперечностей у сфері переживань, що мають високий ступінь значимості для суб'єкта, є серйозним чинником ризику для його душевного здоров'я, і тому його психіка прагне найрізноманітнішими способами усунути подібні конфлікти. І тому, якщо зниження значимості психічно травмуючого чинника... не вдається, то може активуватися інший тип психологічного захисту, що має характер своєрідного «заміщення» того, що підлягає витісненню, іншою «ієрархією цінностей... яка виступає як компенсуюча, але більш легко виражається у поведінці» [16, с. 254]. У цій цитаті, на наш погляд, розкрито механізм взаємодії ціннісної орієнтації як результату, вираженого емоційним та когнітивним компонентами ціннісної орієнтації як процесом встановлення значимості цінності.

Як ми бачимо, розв'язання конфліктів ціннісно-сислової сфери здійснюється шляхом трансформації ціннісних орієнтацій. На нашу думку, становлення ціннісних орієнтацій відбувається паралельно на свідомому і підсвідомому рівнях. При цьому проміжними ланками у кожному свідомому етапі є несвідомі утворення.

Для підтвердження попереднього зауваження ми спробуємо проаналізувати цитати двох відомих психологів.

А.Г. Асмолов виділяє такі «рівні настанов: смисловий, цільовий, операціональний і рівень психологічних механізмів — реалізаторів настанови. Провідним рівнем настановної регуляції діяльності є смислова настанова. Вона актуалізується мотивом і виступає у формі викликаного мотивом ставлення суб'єкта до цілей дії» [2, с. 216–217].

Е.І. Головаха пише, що «ціннісні орієнтації, цілі й плани є послідовними щаблями суб'єктивної регуляції життєдіяльності людини. Орієнтації визначають порядок переважання тих або інших сфер діяльності, напрямків життєвого шляху, на яких людина збирається сконцентрувати свої сили й енергію» [14, с. 259].

Якщо вважати, що А.Г. Асмолов описує підсвідомий рівень ціннісно-сислової регуляції, а Е.І. Головаха — свідомий, то результатом

ціннісної орієнтації буде смислова настанова, результатом визначення цілей буде цільова настанова, а результатом визначення планів — операціональна. Така інтерпретація дає змогу аналізувати ціннісні орієнтації загалом. Далі, ми вважаємо за необхідне комплексно розглянути підходи вчених до процесу усвідомлення, або переходу з підсвідомості, цінностей людини.

В.Є. Чудновський, розкриваючи психологічні механізми становлення ціннісних орієнтацій, зазначає, що «до сфери несвідомого відносяться ті спонуки, які у своїй основі мають свідомо прийняті людиною моральні норми й цінності. Вони ніби «опускаються» зверху й настільки глибоко й органічно засвоюються, що можуть протистояти не тільки свідомим намірам, а й інстинктивним потягам, і навіть у гіпнотичному стані не вдається навіть людині те, що суперечить засвоєним цінностям.» [14, с. 415].

Д.О. Леонтьєв взагалі стверджує, що цінності можуть бути неусвідомлюваними. «Цінності переживаються як ідеали — кінцеві орієнтири бажаного стану справ. При цьому необхідно враховувати дві обставини. По-перше, якщо потреби переживаються як втілення мого індивідуального бажання, то цінності — як «об»єктивно» бажаного стану речей не тільки для мене одного. По-друге, ціннісні ідеали не обов'язково усвідомлюються; усвідомленість не є необхідною ознакою особистісної цінності» [10, с. 227].

Наведені приклади свідчать про можливість існування підсвідомої ієрархії цінностей та тісний, нерозривний зв'язок свідомих і підсвідомих структур ціннісно-сислової сфери.

Виходячи із вищесказаного, ми можемо уявити певну схему становлення та функціонування ціннісних орієнтацій особистості. У процесі життєдіяльності людини виникають біологічні потреби, після їх опредмечення на свідомому рівні формуються настанови, які діють до моменту задоволення потреби, впливаючи на свідомість суб'єкта емоційними переживаннями позитивного або негативного забарвлення. За свідомого засвоєння соціальних цінностей людина формує соціальні настанови, які, у свою чергу, впливають на її діяльність позитивними або негативними емоціями. Людина у процесі життєдіяльності свідомо утворює свою особистісну програму, стрижнем якої є ієрархія ціннісних орієнтацій. Переконавання людини, що певні цінності є головними в її житті, утворюють смислові настанови. Смислові настанови, в свою чергу, позитивним або негативним забарвленням емоцій та почуттів задають площину для співвідношення цілей і мотивів людини. Після свідомого вибору основних мотивів діяльності формуються операційні настанови, які детермінують діяльність емоційними переживаннями (виконання або невиконання певних завдань, задоволення або незадоволення певних потреб).

Таким чином, ми бачимо, що особистісна програма людини складається зі свідомих і підсвідомих компонентів. Центральною ланкою та ядром цієї програми є ціннісні орієнтації, що утворюються у

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України
свідомості особистості як акт оцінювання важливості цінностей і є процесом ціннісної орієнтації, її когнітивним компонентом. А функціонують вони через результативний компонент ціннісних орієнтацій (їх у літературі називають «фіксованими диспозиціями» (В.А. Ядов) та «смысловими настановами» (Д.О. Леонтьев), які задають не самі мотиви, а площину відношень між ними, а також принципи співвідношень мотивів і цілей [14, с. 134], впливаючи на свідоме прийняття рішень через емоційний, результативний компонент ціннісних орієнтацій.

На підтвердження наших міркувань прокоментуємо два визначення ціннісних орієнтацій, які були надруковані у психологічних словниках різних періодів видання.

У словнику за редакцією К.К. Платонова значиться: «Ціннісні орієнтації особистості — це ідеологічні, моральні, естетичні й інші підстави оцінок суб'єктом навколишньої дійсності й орієнтацій у ній, це відносно стійке ставлення людини до сукупності матеріальних і духовних благ та ідеалів, що розглядаються як предмети, цілі або засоби для задоволення потреб особистості» [13, с. 165]. У визначенні простежуються два моменти. Підстави оцінок та саме оцінювання — це *процес*, а «стійке» ставлення — *результат* ціннісної орієнтації.

Розкриваючи зміст поняття «ціннісна орієнтація», Великий енциклопедичний словник за редакцією А.М. Прохорова дає таке визначення: «ціннісна орієнтація — вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей; система його настанов, переконань, переваг, виражена в поведінці» [4, с. 1330]. У визначенні також простежуються *процес оцінювання* і *результат* ціннісної орієнтації, що фіксується в установках та переконаннях.

Отже, ми пропонуємо розглядати ціннісні орієнтації водночас і як *процес* оцінювання важливості відповідних цінностей та вироблення орієнтації на них, і як *результат* оцінювання, який завершується формуванням відповідних диспозицій та настанов. Процес орієнтації на цінності є когнітивною складовою і свідомим компонентом ціннісних орієнтацій. Результат ціннісної орієнтації фіксується у формі диспозицій і є підсвідомим компонентом ціннісних орієнтацій, який впливає на вироблення рішень і діяльність через емоційну складову ціннісної орієнтації. При цьому можна констатувати наявність водночас двох ієрархій цінностей та двох варіантів орієнтування на них.

В основі механізму трансформації системи ціннісної орієнтації особистості лежить конфліктність смислової сфери. Внутрішній розлад та невідповідність індивідуально-ціннісних уявлень особистості реальній картині світу або поведінці свідчать про неузгодженість між свідомими і підсвідомими компонентами ціннісної орієнтації.

Процес свідомої перебудови ціннісної ієрархії проходить певні фази перетворення: переосмислення — переоцінки — нормативної переорієнтації та цільової переорієнтації.

Свідомість дає певну можливість спостерігати за реалізацією програм (біологічної, соціальної, особистісної) у необхідному напрямку (який здається необхідним), вибудовує ієрархію цих програм відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, керуючись емоційними переживаннями. Але свідомість не обов'язково відповідає за рівень свого «програмного забезпечення». Ми неодноразово стикались із ситуаціями, коли бажано одного, а робимо протилежне. Досить навести цитату із Біблії. Апостол Павло у Посланні до римлян (Рим. 7. 19.) пише: «Бо не роблю я доброго, що хочу, але зле, чого не хочу, це чиню» [3, 186]. У цій ситуації ми спостерігаємо певний автоматизм, зміщення бажань який відображає підсвідому ієрархію цінностей.

Узагальнюючи твердження вчених про обумовленість становлення цінностей та ціннісних орієнтацій зовнішніми, соціальними чинниками та внутрішніми умовами, необхідно відзначити, що становлення ціннісних орієнтацій опосередковане:

- соціальними умовами життя й діяльності;
- усвідомленням особистістю структури навколишнього світу та свого місця в ньому;
- виробленням уявлення про сутність власного «Я»;
- знаходженням свого об'єкта ідентифікації;
- соціальною ідентичністю із цінностями референтних для нього малих контактних груп;
- усвідомленням соціальним суб'єктом своїх потреб у співвідношенні їх із предметами навколишнього світу;
- емоційними процесами, які сигналізують про хід реалізації біологічних та психологічних програм;
- конфліктністю ціннісно-сміслових структур.

Таким чином, процес становлення ціннісної орієнтації — це складна форма взаємодії суспільного й індивідуального в особистості. У процесі соціального розвитку може відбуватися кілька варіантів становлення ціннісної ієрархії залежно від співвідношення впливів зовнішніх або внутрішніх умов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Социальная психология. — М.: Моск. ун — т, 1980. — 416 с.
2. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. — М.: Смысл, 2002. — 480 с.
3. Библия. — М.: Московский патриархат, 1988. — 1251 с.
4. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. — М.; СПб, 1997. — С. 1330.
5. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості // Цінності освіти і виховання / За заг. ред. О.В. Сухомлинської. — К., 1997. — С. 21–25.

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України

6. Буйкас Т.М., Степанов С.Ю. Опыт утверждения общечеловеческих ценностей — культурных символов — в индивидуальном сознании // Вопросы психологии. 1997. № 5. — С. 44–56.

7. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. — М.: АПН, 1960. — 500 с.

8. Ігнатенко П.Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблем // Педагогіка і психологія. 1995. № 3 (8). — С. 122–123.

9. Леонтьев Д.А. От социальных ценностей к личностным. социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности // Вестник МГУ. Сер. «Психология». 1996. № 4. — С. 35–44.

10. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. — М.: Смысл, 2003. — 487 с.

11. Москаленко А.Т., Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. — Новосибирск: Наука, 1989. — 205 с.

12. Носенко Э.Л., Фролова Н.В. Трансформация ценностных ориентаций молодежи на современном этапе развития общества (психологический аспект). — Днепропетровск: Навчальна книга, 1999.

13. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. — М.: Высшая школа, 1981. — 175 с.

14. Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. Куликов Л.В. — СПб.: Питер, 2000. — 480 с.

15. Психология мотивации и эмоций / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и М.В. Фаликман. — М.: ЧеРо, 2002. — 752 с.

16. Психология сознания / Сост. Куликов Л.В. — СПб.: Питер, 2001. — 480 с.

17. Резник Т.Е., Резник Ю.М. Жизненные стратегии личности // Социологические исследования. 1995. № 12. — С. 100–105.

Г.С. Грибенюк

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗРОБЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Методологія психології професійної діяльності в екстремальних умовах, на нашу думку, має охоплювати різні за змістом та ступенем впливу на теоретичну та практичну діяльність людей знання. Структура останніх має бути ієрархічною. Умовно її можна зобразити у вигляді чотирьох взаємопов'язаних та взаємозумовлених рівнів: філософської методології, світоглядного, науково-змістового та логіко-гносеологічного.

Охарактеризуємо коротко зміст цих рівнів.

Рівень філософської методології розглядає найбільш загальні закони, закономірності, категорії філософії та їх вплив на розуміння